

Minimális fordítás

Heltai Pál

1. A minőség túlhangsúlyozása

A gyakorlott fordító nagyon jól tudja, hogy a felhasználónak nem mindig van szüksége kifogástalan minőségű fordításra, hiszen a fordítás minősége nem abszolút érték, hanem mindig a **körülményektől** függ. A fordítástudományban közhelynek számít, hogy a fordítás minőségét a fordítás céljával és feltételezett olvasójával összefüggésben lehet csak értékelni, a fordítás céljának meghatározása során azonban legtöbbször elsikkad néhány döntő fontosságú tényező, például a rendelkezésre álló idő vagy a fordítás díjazása. A fordításkritikusok a feltételezett olvasó igényeit mindig (vagy majdnem mindig) a lehető legjobb minőségű fordítással tekintették azonosnak, függetlenül az idő- és pénzügyi feltételektől.

Mindannyian tudjuk azonban, hogy a fordítás nem csupán az ész pallérozását szolgáló intellektuális gyakorlat, amelyet kreatív értelmiségiek kedvtelésből űznek. Előfordul persze ez is: elolvasok egy szép verset valamely idegen nyelven, és elkezd izgatni, hogy ki tudnám-e fejezni ugyanazt, függetlenül attól, hogy kérte-e valaki, hogy fordítsam le a verset, vagy ígért-e fizetést a fordításért. Előfordul az is, hogy széles olvasóközönségnek szánt szakkönyvet kell lefordítanom, és a mű sikere talán a fordítás minőségétől is függ, továbbá elég időt kaptam a fordításra, és rendesen meg is fizetik. Az ilyen esetekben nyilvánvaló, hogy a cél az elérhető legjobb minőségű fordítás, és az ilyen fordítások minőségét a kitűzött célnak megfelelően kell értékelnünk.

Ilyenkor figyelemmel kell lennünk olyan értékelési szempontokra is, mint például a **kohézió- és koherencia-viszonyok** változása a fordításban (Blum-Kulka 1986), vagy hogy a szakfordítás legfontosabb követelményei közé tartozik a **világos, tömör fogalmazás és a pontosság** (Herman 1993), hogy a fordításnak figyelembe kell vennie a forrásnyelv és a célnyelv tudományos **regiszterei** közötti különbségeket (Gerzymisch-Arbogast 1993), továbbá az információ „csomagolásának” eltérő **normáit** (Vallduvi és Engdahl 1996).

Nem biztos azonban, hogy amikor a fordítónak egyik napról a másikra 30 oldalt kell lefordítania, túl sokat törődne ilyenfajta szempontokkal, és túl sok időt töltene az alternatív fordítási variánsok közül az optimális kiválasztásával. Ehelyett gyakran olyan kérdések foglalkoztatják, hogy *„hirtelen nem jut eszembe jobb szó; érzem, hogy ez nem az igazi; utánanézzek szótárban vagy egyebütt? Van erre időm? Nem úszok el a határidővel? Egyáltalán, megéri? Megfizetnek érte?”* Ha a legutóbbi kérdésre nemleges a válasz, a szótár bizonyára zárva marad.

A fordításértékelés szempontjait egyrészt a **szépirodalmi** fordítás, másrészt az **idegennyelv-oktatás** értékelési hagyományai határozzák meg, és a fordítási termék minőségét mindkét hagyomány úgy vizsgálja, hogy **a termék előállításának körülményeit nem veszi figyelembe**. A műfordítónak és a

fordítási feladatot író nyelvtanulónak ugyanis bőségesen van ideje arra, hogy dekódolja az eredetit és a célnyelven újrakódolja.

Ritkán fordul elő, hogy egy verseskötetet sürgősen le kell fordítani; az mindig várhat egy kicsit. Éppen ezért a műfordítások valóban az elérhető legjobb fordítás szempontjai szerint értékelhetők, és nem sok értelme van a tökéletlenél, vagy az elérhető legjobb fordításnál gyengébb fordítást tűzni ki célul. (Kivételt jelent az egzotikus nyelvekből történő versfordítás, amikor a fordító nem egy személy, hanem kettő: a dekódolást a forrásnyelvet ismerő nyersfordító végzi, míg az újrakódolást a célnyelv költői funkciójában jártasabb személy. A nyersfordítások minőségét azonban nem szokás értékelni: ez csak közbenső termék, nem önálló fordítás.)

Az idegen nyelvek oktatása során a fordítás vagy a nyelvtanítás egyik eszköze, vagy az a célja, hogy „alapvető fordítási készségeket” fejlesszen ki a tanulóknak. Bár a tanulók által írt fordítások általában gyenge minőségűek, és értékelésük sokszor csak mondat szinten történik, a **nyelvtanárok** a gyakorlati fordítói munkától és annak korlátaitól nem befolyásolva abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a fordítónak megfelelő idő állt rendelkezésére a viszonylag rövid szöveg fordítására, továbbá feltételezik, hogy a felhasználó teljes mértékben a fordításra van utalva. Ezért gyakran túl kritikusak, és maximalizmusukat csak saját ismereteik végessége határolja be. Ha a gyakorló fordítók munkájában hibát vélnek felfedezni, azt rendkívüli módon elítélik.

A **gyakorló fordítók** azonban nem pusztán kedvtelésből fordítanak, hanem többek között azért is, mert meg akarnak élni. Így a fordítási feladatok megoldására fordított idő jelentős mértékben függ a díjazástól és egyéb motivációs tényezőktől. A műfordítás esetében persze sokszor maga a feladat motiválja a fordítót (éppen ezért a műfordítóknak kevesebbet szoktak fizetni). A műfordítók jutalma az, hogy megfelelnek a kihívásnak, és (legalább önmaguknak) bebizonyítják, hogy kreatívak. Más fordítók kevésbé kreatívak, viszont számítóbak, és gondosan mérlegelik, megtérül-e a befektetett munka, és előfordul, hogy megelegszenek a minimális fordítással, azaz olyan fordítással, amely az adott körülményekhez képest (idő- és pénzügyi feltételek, a cél és a felhasználó, illetve a feltételezett olvasó igényei) még éppen elfogadható, használható. Ebben az esetben nem az a kérdés, hogy „Mi a legjobb fordítás”, hanem az, hogy „Mi az a legrosszabb fordítás, amely még megteszi?”

2. Reálisabb értékelést

A fenti kérdés felvetésével nem az a célom, hogy a fordítókat felelőtlenségre buzdítsam, vagy hogy a rossz fordítóknak felmentést adjak, csupán fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a fordítások értékelése során jobban figyelembe kell venni a gyakorlati feltételeket. Tudomásul kell vennünk, hogy a **fordítás minősége ritkán függ kizárólag a fordító fordítói kompetenciájától**: a felhasználó, ugyanúgy mint a fordító, sokszor kiszámolja, hogy milyen minőség mennyibe kerül, és a költségek csökkentése céljából kész a kompromisszumra, amely a tökéletestől éppen hogy elmaradó fordítástól a még éppen használható, minimális fordításig terjed. Zavarok ott támadnak, ahol a felhasz-

náló nincs tisztában a saját igényeivel, vagy nem tudja igényeit világosan megfogalmazni, és a fordító bizonyos jelek alapján maga számítja ki a minőségi igényeket. Nyilvánvaló tehát, hogy a fordító és a felhasználó közötti megegyezésnek a minőségi szintet is explicit formában kell meghatározni, és ezen belül különösen fontos a minimálisan elfogadható szint rögzítése.

Gyakorló fordítóként eddig csak két olyan esettel találkoztam, amely utalt a fordítások igényelt színvonalára: a 80-as években az AGROINFORM külső fordítójaként kaptam olyan tájékoztató füzetet, amely utalt a minőségi követelményekre is, néhány éve pedig az *Encyclopaedia Britannica Hungarica* néhány címszavának fordításához látott el a Magyar Világ Kiadó részletes minőségi előírásokat tartalmazó tájékoztatóval.

A megfelelő tájékoztatás híján a fordító vagy túlteljesít, vagy alulteljesít (és az a gyanúm, hogy sok esetben túlteljesítésről van szó, azaz indokolatlanul jó a fordítás színvonala). Ezért mind a felhasználónak, mind a fordítónak érdeke, hogy a minőségi követelményeket minden esetben előre tisztázzák.

3. Mi a minimális fordítás?

A fordítástudományban közhelynek számít, hogy egy adott szövegnek nincs egyetlen optimális fordítása: több adekvát fordítás lehetséges, az optimális fordítás a fordítás céljától és felhasználójától függ. Ezt annyiban kívánom módosítani, hogy adott fordítási cél és felhasználó esetén egy fordításnak egyéb gyakorlati tényezők (például a gazdaságosság) figyelembevételével több minőségi szintje lehetséges, és meghatározható egy **minimális** szint, amely még éppen elfogadható, amely még éppen használható fordítást biztosít.

A fordító oldaláról nézve a minimális fordítás azt jelenti, hogy a felhasználóval történt előzetes megegyezés alapján helyesen ítéli meg a fordítás minőségi követelményeit, és olyan fordítást készít, amely a minimálisan elfogadható szintet eléri. Végso soron a fordításra is érvényes Grice első társalgási szabálya: a beszélőnek annyi információt kell adnia, amennyire az adott beszédhelyzetben szükség van, és nem kell, vagy nem szabad a szükségesnél informatívabbnak lennie.

Mivel a fordítás során a jobb minőség több, jobban vagy könnyebben használható információt jelent, és a minőség gazdaságossági szempontoktól is függ, némi cinizmussal azt is mondhatnánk, hogy a fordítónak nem szabad több információt (jobb minőséget) adnia, mint amennyit a felhasználó megfizet. Tekintve, hogy a relevancia-elmélet szerint (Sperber és Wilson 1986) az emberi kommunikáció egyik legfontosabb szempontja a gazdaságosság (bár nem monetáris értelemben), lehet, hogy a fenti megállapítás nem is annyira szentségtörő. **Adott beszédhelyzetben a szükséges információ mennyisége a beszélő és a hallgató közötti megállapodástól függ;** a fordítás esetében ez a fordítót és a felhasználót jelenti.

A minimális fordítás minimális mennyiségű információt ad, amely azonban az adott helyzetben megfelel a szükséges információ mennyiségének. A minimális fordítást nyelvészeti szempontból nem könnyű leírni, hiszen a lehetségeshez képest csökkent információtartalom nem kötődik egyértelmű nyelvi vagy

fordítási hibákhoz: többnyire rejtett hibákról, esetleg nehezen megfogható disztribúciós különbségekről van szó. Vannak azonban bizonyos nyelvi és nem-nyelvi jellegű sajátosságok, amelyek segítségünkre lehetnek a minimális fordítás fogalmának megközelítőleges leírásában.

Miért fontos a minimális fordítás fogalmának leírása? A minimális fordítás szintje függ a fordítási helyzettől, tehát általános érvénnyel nem írható le, de van egy bizonyos fordítási helyzet, amely annyira általános, hogy erre nézvést érdemes a fordítás különböző minőségi szintjeit, köztük a minimális szintet is leírni. Ez a fordítási helyzet az olyan **szakfordításokkal** kapcsolatos, amikor nagy mennyiségű szöveget kell rövid idő alatt **munkafordításként** megfelelő díjazás ellenében lefordítani. A szöveg tehát **nem jelenik meg** könyv formájában vagy a sajtóban, nem a széles nyilvánosságnak, hanem meghatározott **szakértői csoportnak szánt** fordítás, és a díjazás ugyan megfelelő motivációt biztosít a fordítónak, de a rendelkezésre álló idő minimális: a fordítás gyakorlatilag gépbeírás, minimális előkészítéssel és javítással.

A minimális fordítás nem azonos a rossz fordítással. A rossz fordítás azért rossz, mert a fordító nem tudott jobb fordítást készíteni, pedig a felhasználó jobb fordítást igényelt és fizetett meg. A minimális fordítás esetén a fordító – a felhasználó explicit vagy implicit beleegyezésével – tudatosan korlátozza célkitűzését: nem a legjobb fordításra törekszik, hanem a célnak még éppen megfelelő fordításra. A mérsékelt vagy egyenesen gyenge minőség tehát szándékos.

Éppen ezért nem alkalmazható a minimális fordítás fogalma a műfordításra: irodalmi művek fordítása lehet jó vagy kevésbé jó, de szándékosan mérsékelt színvonalú aligha. Ki akarna egy Shakespeare-sonettet szándékosan rosszabbul fordítani, mint amire képes lenne, és kit érdekelne egy ilyen kísérlet?

A minimális fordítás általában nem tartalmaz nyilvánvaló, kézzelfogható hibákat. Az első, amit az olvasó észrevesz az, hogy a fordítást nehéz olvasni. A fordítás gazdaságossági szempontjai – minimális idő alatt maximális termelékenység – azt követelik, hogy ahol lehet, a fordító őrizze meg az eredeti szöveg „információcsomagolását” (Vallduví and Engdahl 1996): ahol lehet, párhuzamos szerkezeteket használjon. Az eredmény gyakran olyan szórend, amely éppen nem hibás, de nem mindig felel meg a régi és új információk megkülönböztetését biztosító célnyelvi struktúráknak, túl gyakran használ egyes szavakat, kifejezéseket vagy nyelvtani szerkezeteket (például az ún. terpeszkedő szerkezeteket), a kollokációk szintjén előfordul a tükörfordítás. A fordító mondatról mondatra, vagy inkább tagmondatról tagmondatra, sőt kollokációról kollokációra halad (Heltai 1993), és ha a szöveg későbbi részei az előző részek javítását tennék szükségessé, a fordító csak akkor javít, ha az elsőre leírt változat nyilvánvaló félrefordításnak bizonyul. A szövegszerkesztők korábban a javítás technikai lehetősége lényegesen megnőtt, de erős a gyanúm, hogy az időhiányban szenvedő fordítók nem mindig használják ki ezt a lehetőséget.

A minimális fordítás tehát szó szerinti fordítás, amely csak akkor szakad el az eredetitől, ha a szó szerinti megfeleltetés nem lehetséges. Newmark (1982) szintén megjegyzi, hogy a valóságban a szó szerinti fordításnak sokkal nagyobb a szerepe, mint azt a fordítástudományi értekezések alapján gondolnánk. Ha a fordítás olyan hibákat tartalmaz, amelyek a szöveg lényegét nem érintik, és

félreértést nem okoznak, az eredeti szöveggel nem rendelkező vagy az eredeti szöveget nem értő olvasó sokszor fel sem fedezi a hibát, és így kérdéses, hogy a fordítás értékelése során figyelembe vegyük-e az ilyen hibákat.

Néhány évvel ezelőtt Newmark 1982-es könyvéből fordítottam magyarra egy szakaszt, és az egyik hallgató fordítása látványosan illusztrálta azt a tényt, hogy egyes hibák szövegszinten semmilyen következménnyel nem járnak. A szöveg a tulajdonnevek fordításáról szólt, és egyik mondata szerint az uralkodók neveit a középkorban a legtöbb európai nyelvben lefordították, így Richard Coeur-de-Lion nevét is. Az egyik hallgató itt Oroszlánszívű Richárd helyett Hódító Vilmos-t írt. A fordítás akkor is elfogadható, ha nem szándékos stratégia, hanem hiba eredménye volt.

A minimális fordítás kifejezésből az következne, hogy ami ezen szint alatt van, az elfogadhatatlan, tehát egyszerűen rossz fordítás. Ez nem feltétlenül van így. **A minimális fordítás szintje mindig a fordítás körülményeitől függ**, tehát ilyen értelemben ami elfogadhatatlan fordítás egy adott helyzetben, elfogadható lehet más helyzetben. Másrészt, ha a minimális fordítás fogalmát a fent leírt leggyakoribb szituációra vonatkoztatjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy még elég keveset tudunk a fordítás alsó határáról. Valószínű, hogy vannak olyan helyzetek, amikor még több komoly és nyilvánvaló félrefordítással is elfogadható a fordítás: az információ egy részének elvesztése vagy eltorzítása még mindig megéri azt, hogy az információ nagyrészt megkapja a felhasználó. Itt utalnék a gépi fordítás eredményeire: a gép által fordított szövegek még kevéssé „élvezhetők”, de tájékozódó olvasásra sokszor használhatók (Melby 1995).

4. A fordítás minőségét befolyásoló tényezők

A felhasználók ritkán fogalmazzák meg pontosan igényeiket, és így a fordító sokszor maga dönti el, hogy milyen minőségű fordítást várnak el tőle. Általában a következőket lehet figyelembe venni:

- (1) Mennyi időt adtak a fordításra?
- (2) Rövid felhasználási idejű, szűk kör számára készülő (szak)fordításról van-e szó, vagy szélesebb közönségnek szánt, nyomtatásban is megjelenő fordításról?
- (3) Mennyire van a feltételezett olvasó ráutalva a fordításra (egyáltalán, fogja-e bárki olvasni a fordítást)?
- (4) Az információközlés mellett van-e a szövegnek esztétikai (poétikai) funkciója?
- (5) Lektoráltatják-e a fordítást?
- (6) Van-e a szövegnek értelme? Egyáltalán, fordítható-e a szöveg?
- (7) Mennyit fizetnek a fordításért?

4.1 Az időtényező

Kétségtelen, hogy a minimális fordítás (illetve fordíttatás) legfőbb oka az időhiány. Gyakran előfordul, hogy a mérsékelt minőségű, de gyors fordítás jobb, mint ha egyáltalán nincsen fordítás. A szinkrontolmácsolás tanulmányozása

bizonyára érdekes adatokat szolgáltatna erre az esetre, de írásbeli fordítás esetén is előfordul, hogy a fordításra csupán annyi idő van, amennyi idő alatt a szöveget a célnyelven le lehet gépelni. Az idő korlátozottsága tehát eleve kizárja a minimálisnál jobb minőségű fordítás készítését. A határidő rövidege azt is jelezheti persze a tapasztalt fordító számára, hogy a felhasználó nem tulajdonít különösebb jelentőséget a fordításnak, ezért nem intézkedett korábban. Lehet, hogy csak utólag jutott eszébe, hogy „*Hátha idéted egy külföldi, ne mondja, hogy nincs tájékoztatás.*”

Néhány évvel ezelőtt egy kiállítás pároldalas programfüzetét kellett egy nap alatt lefordítanom. Vasárnap lévén nem mehettem be a könyvtárba, hogy a problémának utánajárjak. Úgy döntöttem tehát, hogy bizonyára bőségesen elég az, amit ilyen körülmények között fejből produkálni tudok, hiszen ha nagyon fontos lett volna a fordítás minősége, a szervezők már korábban gondoskodtak volna róla. A kiállítás rendben lezajlott. A fordítás minőségére nem érkezett panasz.

4.2 A fordítás tartóssága

A publikált, „tartós” fordítás minőségi követelményei magasabbak, mint a rövidebb élettartamú, szűkebb kört érintő munkafordításoké. Ha a fordító tudja, hogy fordítása nyomtatásban is meg fog jelenni, jól teszi, ha nagyobb gondot fordít rá, hiszen fordítását nemcsak azok olvashatják, akiket a tárgy érdekel, hanem azok is, akiket a fordítás érdekel: fordítók és nyelvtanárok.

A tartósság szempontjából az idegenforgalmi prospektusok és egyéb reklámanyagok átmeneti kategóriát alkotnak, mivel nyomtatott formában jelennek meg, de mégis rövid élettartamúak. Rengeteg értékes példát szolgáltatnak a félrefordításra, főleg pragmatikai szempontból, de néha nyelvtanilag is, erősítve a kontrasztív nyelvészet pozícióit, továbbá kimeríthetetlen és nélkülözhetetlen példatárt szolgáltatva a fordításkritikusok számára. Komolyan vizsgálendő azonban az a kérdés, hogy van-e szükség jobb prospektus-fordításokra? Nem része-e az egzotikus idegen tájak varázsának az utazó nyelven tökéletlenül megírt prospektus?

4.3 A felhasználó fordításra utaltsága

A fordítás olvasója nincs mindig teljes mértékben a fordításra utalva. Ha például egy fogadáson pohárköszöntőt mond valaki, a köszöntő nyelvét jól ismerőket sem érdekli olyan nagyon, mit mond az illető. A pohárköszöntő legfőbb funkciója a köszöntés, és ezt a funkciót a nyelv ismerete nélkül is felismerjük. Veszítünk-e azzal, ha nem fogjuk fel az elhangzó fatikus kommunikáció minden részletét? Mivel a terem távoli sarkaiban állók a pohárcsörgéstől sem a köszöntést, sem a tolmácsolást nem hallják, levonhatjuk a következtetést, hogy ebben az esetben a hallgató kevéssé van ráutalva a fordításra. Ha halványan dereng, mit is mond a beszélő, már az átlagnál többet értett.

Természetesen vannak sokkal hivatalosabb alkalmak is, ahol az alkalom színvonalához illően a tolmácsolásnak is kiváló minőségűnek kell lennie, és kevés-

bé hivatalos alkalmakkor is előfordul, hogy a szónok humorizál: ilyenkor fontossá válna a fordítás, de az étel és ital látványa elnézővé teszi a hallgatóságot, és így általában ez nem veszélyes helyzet a tolmács számára. Ugyanez előfordulhat írott fordítással is: ha a résztvevők többsége érti a forrásnyelvet, és nem szorul rá a fordításra, az írott fordítás csak protokolláris célokat szolgál, és a nem-értő kisebbség nem panaszkodik. A legrosszabb közönség persze az, amelyben nyelvtanárok és más fordítók is vannak, akik a lépcsőházban mindig jobban tudják, hogyan kellett volna fordítani.

4.4 A szöveg funkciója

A minimális fordítás megőrzi a szöveg legfontosabb funkcióját, míg más funkciókat akár teljesen elhanyagol. Az üzemeltetési kézikönyv funkciója az, hogy utasításokat adjon: a szöveg esetleges esztétikai funkcióját a fordító szükség szerint elhanyagolhatja. A rossz magyar stílusban megírt útmutató sajnálatos módon rongálhatja a magyar nyelvet, de ettől még nem robban fel a gép. A minimális fordítás során elvben az információtartalom is csökkenthető: a lényegtelen információk kihagyhatók, tehát az informatív funkció is redukálható, minimalizálható. Az üzemeltetési kézikönyv azonban kevés kihagyható információt tartalmaz, és nem biztos, hogy a fordító a leghivatottabb azt megítélni, mi a lényeges és mi a lényegtelen információ. Ezért azt mondhatjuk, hogy a szakszöveg-fordítás során a minimális fordítás alkalmazási lehetősége az informatív (referenciális) funkció szempontjából minimális, az esztétikai funkció szempontjából maximális.

A fentiek ellenére gyakran megesik, hogy a kutyafuttában lefordított szakszöveg stilisztikai szempontból sem olyan rossz. Ez kétféle dolgot jelenthet. Jelentheti egyrészt azt, hogy a szaknyelvi stílus a legtöbb nyelvben szegényes, és sem a szakmai, sem a szélesebb olvasótábor nem támaszt követelményeket: elszenvedí, amit a szakemberek rámérnek, és egy hevenyészett fordítás nem lóg ki az eredetileg is célnyelven fogalmazott szakirodalmi művek közül.

A másik elgondolás szerint (amely nem ítéli el sommásan a szaknyelvi stílust) a szaknyelvi stílus egyszerűen egységesebb, mint más stílusok, és a tapasztalt fordító, főként ha ismeri az adott szöveg terminológiáját, különösebb erőlködés nélkül követi a szaknyelvi stílust.

Mindkét feltételezés sok igazságot tartalmaz: az előbbivel kapcsolatban ld. a Plain English mozgalom állításait (Heltai és Nagy 1998.) Ha az utóbbi feltételezést fogadjuk el, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szakszöveg és tapasztalt fordító esetében nincs is olyan nagy különbség a minimális és az optimális fordítás között (l. Newmark idézett megjegyzését a szószerinti fordításról). A kevésbé tapasztalt fordító stílusa azonban – még ha az információt megbízhatóan közvetíti is – sok kívánnivalót hagyhat maga után.

Nagyobb teret kaphat a minimális fordítás a viszonylag kevés kézzelfogható információt tartalmazó társadalomtudományi szövegek esetében, mivel itt a nehezen fordítható elemeket – ha nem hordoznak nélkülözhetetlen információt – akár ki is lehet hagyni. Probléma lehet persze, ha a fordító nem tudja

meghatározni, mely információk lényegesek vagy lényegtelenek, vagy ha nem talál semmi olyan információt, amit érdemes lenne lefordítani.

Ha a fordítandó szöveg elsődleges funkciója az esztétikai funkció, akkor ezt kell elsősorban visszaadnunk. Az ilyen szöveg minimális fordítása a referenciális jelentések torzulásával vagy elvesztésével járhat, és a referenciális funkció szemszögéből nézve azt mondhatnánk, hogy a versfordítások zöme minimális fordítás. Míg azonban szakfordítás esetében az információtartalom megőrzése nem zárja ki a stilisztikai adekvátságot, a műfordítás során az esztétikai funkció és az információtartalom egyidejű megőrzése lehetetlennek bizonyulhat. Éppen ezért erre a területre a minimális fordítás kifejezés nem alkalmazható.

4.5 Van-e lektor?

A fordítás fontosságának megítélésében döntő szempont, hogy van-e lektor. Ha van lektor, akkor a fordító jobban odafigyel, hiszen a lektor észreveszi azokat a hibákat is, amelyeket a felhasználó nem venne észre, és esetleg még a díjazás megállapításában is szava van. A lektor léte részben megnyugvást jelent a fordító számára, hiszen ha a fordításban végzetes hiba marad, az nem egyedül az ő felelőssége; részben azonban kedvezőtlen körülmény, hiszen a felelősség csökkenésével a díjazás is csökkenhet, sőt a lektor kritikái megingathatják a fordító önbizalmát is.

Mindenesetre a lektor létének tényéből a fordító következtethet a fordítás igényelt színvonalára. Ennek megfelelően az *Encyclopaedia Britannica Hungarica* említett szócikkeinek fordítása során, tekintettel a 11 oldalas tájékoztatóra és a lektorra, valóban minden problémának utánajártam. (Ez ugyan növelte szakmai önbecsülésemet, de ezt a munkát pénzügyi szempontból értelmetlen vállalkozássá tette.) Mindenesetre tisztában voltam a követelményekkel. Éppen itt történik a legtöbb félreértés. A felhasználók sokszor nincsenek tisztában a saját igényeikkel, és nem biztosítanak lektort ott, ahol a fordítás minőségi követelményei bőven indokolnák az utólagos ellenőrzést, máskor viszont olyankor is teljes szöveget fordíttatnak, amikor csupán a szöveg bizonyos részei érdekesek, vagy csak tájékozódni akarnak, miről szól a szöveg. Bizonyos mértékig tehát a fordító feladata, hogy meghatározza a felhasználó minőségi igényeit, és ha szükséges (esetleg baráti alapon) lektorról is gondoskodik. Általában a lektor hiányát úgy értelmezhetjük, hogy elég a minimálisan elfogadható fordítást nyújtjanunk.

4.6 A fordíthatóság kérdése

Van-e a célnyelvi szövegnek értelme? Fordítható-e egyáltalán? Motiválhatja-e a fordítót az olyan szöveg fordítása, amely a lehető legjobb tudását latba vetve is csak halandzsának tűnő szöveget eredményez? Bizonyos szövegtípusokat valószínűleg nem lehet adekvátnan lefordítani (vö. Heltai 1995). A „magabiztos döntéshozásról” (valami menedzserek kiskönyvtára típusú könyvből) fordítva úgy találtam, hogy egyszerűen nincs olyan párhuzamos magyar stílus, amely az eredeti primitívségének megfelelően. Akárhogyan is formáltam a mondatokat,

az a gondolkodásmód és az a kultúra, amely a szöveghez tartozott, idegen maradt számomra. Itt jut szerephez a motiváció problémája: ha a szöveg tartalma indokolta volna, megpróbálhattam volna megtalálni vagy kialakítani a megfelelő stílust, de a szöveg tartalma nem ösztönzött erre. Ezért beletörődtem abba, hogy a minimálisan elfogadható, a szó szerinti fordításhoz közel álló stílusban adjam vissza a szöveget.

Hasonlóképpen lehangoló volt a szociális gondozásról szóló angol nyelvű tankönyv szövegének fordítása: ugyanaz a primitíven bizalmas stílus, amely tudományként adja el magát. Ezen fordítás közben megpróbáltam hangosan gondolkodni. Tirkkonen-Condit (1996) szerint a szalagra rögzített fordítói kommentárok sokszor értékelő jellegűek. Megjegyzéseimet visszahallgatva valóban sok értékelő megjegyzést találtam, főleg a következő típusból: „*Jó, ez megteszi, menjünk tovább. Elég lesz ennyi.*” Nemigen mondtam azt, hogy „*Na, ez jól sikerült.*”. A kommentárok egy sor szitkozódást is megörökítettek: „*Megint ez az átkozott deverbális főnév. Ki csinál itt mit, és kivel?*” Nem csoda, hogy nem tudtam a fordítást azzal a lelkesedéssel végezni, mint amivel korábbi pályám során a csillagfürt természetéről vagy a váltvaforogató ekékről szóló szövegékét.

Lehet, hogy ugyanez az érzés keríti hatalmába a televízió csatornáit uraló amerikai sorozatok fordítóit is. Alig van olyan párbeszéd, amely ne hatna idegenszerűen. Talán nem is lehet ezeket jobban fordítani, és még akkor sem, lehetne, ha a fordítónak korlátlan idő állna rendelkezésére: mivel a tartalom nem indokolja a jó fordítást, nem motiválja a fordítót. Hasonló a helyzet a bürokrácia nyelvével. Az Európai Unió nyelvével történt futó kalandjaim alapján úgy döntöttem, hogy jobb lesz, ha inkább a váltvaforogató ekénél és a kordonos szőlőművelésnél maradok. Míg Angliában már némi eredményt ért el a Plain English mozgalom, amely a hivatalos nyelvet közérthetővé akarja tenni, az eurobürokrácia visszatért a bürokratikus zsargon legrosszabb hagyományaihoz.

5. További kutatások

A legutóbbi időkig a fordításkritika valami idealizált, tökéletes fordítás mércéjével mért minden fordítást, és ezért kevesen foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy hol van a fordítás alsó határa. Éppen ezért nem tudjuk, mi az abszolút minimum. A minimális fordítás fogalmát ebben a dolgozatban tág értelemben minden olyan fordításra vonatkoztattam, amely a tökéletestől elmarad, de a minimálisan elfogadhatón belül van.

Több szempontból szükséges lenne azonban pontosabban meghatározni, mi a minimálisan elfogadható szint, amennyiben ez a konkrét helyzettől függetlenül meghatározható. Ismernünk kellene, milyen típusú hiányosságok tolerálhatók különböző fordítási helyzetekben különféle szövegtípusoknál, és fordítva: milyen automatikus fordítási szokások teszik lehetővé, hogy a tapasztalt fordító rövid idő alatt nagymennyiségű szöveget fordítson viszonylag elfogadható minőségben.

Ezekre az ismeretekre többek között a fordításoktatás során lenne szükség. Igaz, hogy a fordítást tanulók fő célja az, hogy minél jobb színvonalú fordításra váljanak képessé, de az elv is igaz, hogy a gyakorló fordítók által alkalmazott

stratégiák elsajátítása is fontos, és ezekbe nyilván beletartozik a minimális fordítás stratégiája is.

A fordítóképzés során az értékelés mindig az adekvát, majdnem-tökéletes fordítás ideáljából indul ki, mindig a legjobb minőségű fordítás lebeg az értékelő szeme előtt, minden apró hiba kiderül és büntetettik. Erre persze szükség van, de ki kellene egészíteni valós fordítási helyzetekben készített kevésbé tökéletes fordítások elemzésével és reális értékelésével. A jelen helyzet az, hogy a fordítói vizsgán sokkal színvonalasabb fordítást kell készíteni, mint amelyet a fordítói gyakorlatban átlagosan elvárnak. A jó fordítónak azt is meg kell tanulnia, hogy néha meg kell alkudni, de tudni kell hogy mikor és miben lehet engedni. Ahogy Tirkkonen-Condit írja (1966), „the necessity of compromising (ie. settling at less than optimal solutions) as inherent features of translation is likely to contribute to professional integrity and self-respect.”

Volt tanítványom, aki hivatásos fordítóként dolgozik, így összegezte tízéves tapasztalatát: „Itt nincs idő arra, hogy mindent részletesen elemezzünk, mint az órákon. A sürgős fordításokat fizetik meg legjobban; egyszer elolvasom és beírom a gépbe.” Említette azt is, hogy kedveli a személytelen kifejezésmódot, a -ra/re kerül típusú szerkezeteket, ezek gyorsítják, automatizálják a munkát.

Van ebben ugyan némi túlzás, de azért meg kellene próbálni a fordításoktatás során a különböző minőségi szinteken történő tudatos fordítást is. El lehetne indulni egy minimális fordítással, és fokozatosan tökéletesíteni, egy ideális felé haladva, meghatározva az egyes minőségi szintekhez tartozó konkrét körülményeket (rendelkezésre álló idő, a fordítás fontossága, díjazása, stb.). Lehet azonban, hogy még érdekesebb és még tanulságosabb lenne a másik irányból közelíteni: kiindulni egy jó fordításból (ez lehet egy megbízható színvonalú publikált fordítás), és az eredetivel összevetve fokozatosan a felismerhetetlenségig elrontani, miközben értékeljük az egyes szinteket: elfogadható-e még ez a fordítás? Ha igen, milyen körülmények között? Melyek azok a változtatások, amellyekkel már mindenképpen az elfogadhatóság küszöbe alá süllyed?

6. Összefoglalás

A fordítás gyakorlata azt mutatja, hogy a fordító nem törekedhet mindig tökéletes munkára, és a fordítások értékelésében ezt figyelembe kell venni. Fontos, hogy a fordító az adott körülmények között helyesen értékelje a felhasználó igényeit, és hogy a felhasználó képes legyen meghatározni, milyen minőségi színvonalat tart elfogadhatónak az adott körülmények között. A tökéletlen, vagy éppen hogy elfogadható, minimális fordítás jellemzőit a reálisabb értékelés és a hatékonyabb fordításoktatás érdekében hasznos lenne felderíteni.

Irodalom

- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. and Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–37.
- Herman, M. 1993. Technical Translation Style: Clarity, Concision, Correctness. In: Wright, S.E and Wright L.D. Jr. (eds.): *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam: Benjamins. 11–19.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1993. Contrastive Scientific and Technical Register as a Translation Problem. In: Wright, S.E. and Wright L.D. Jr. (eds.): *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam: Benjamins. 21–51.
- Heltai, P. 1993. Lexical Equivalence on the Collocational Level. In: Kohn J. (ed.) *Transfere necesse est ... Current Issues of Translation Theory/Aktuelle Fragen der Übersetzung. Proceedings of the Symposium in Honour of Gy. Radó*. Szombathely: BDTF. 211–217.
- Heltai, P. 1995. Translating Official Texts. *Paper presented at the 12th Conference of Translation and Interpretation in Prague*.
- Melby, A. 1996. Machine Translation and Other Translation Technologies. *Annual Review of Applied Linguistics*. 16, 86–98.
- Newmark, P. 1982. *Approaches to Translation*. Pergamon: Oxford.
- Tirkkonen-Condit, S. 1996. Indeterminacy and Ambiguity in Translation. *Paper presented at AILA'96, Jyväskylä, Finland*.
- Vallduví, E. and Engdahl, E. 1996. The linguistic realisation of information packaging. *Linguistics*. 34–3, 459–519.
- Sperber, D. and Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.